

О. М. Молявко

молодший науковий співробітник

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, 01601, Україна

ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

Стаття присвячена проблемам нормативного регулювання відповідальності органів господарських товариств. На підставі аналізу законодавства та типових форм локальних актів автор здійснює дослідження загальних підходів до реалізації відповідальності органів управління у господарських товариствах за законодавством України.

Ключові слова: цивільне право, відповідальність, корпоративне право, орган управління.

Метою даною статті є визначення та розв'язання проблем, пов'язаних із визначенням кола осіб, що несуть відповідальність за наслідки діяльності господарського товариства, відшкодуванням шкоди, завданої товариством та товариству як ззовні, так і в межах товариства.

Сучасне правове регулювання питань відповідальності органів управління в товаристві не сформувало єдиного чіткого розуміння та підходу до вирішення питань реалізації відповідальності уповноважених осіб та органів. Цій проблематиці присвячували свою увагу такі науковці, як І. В. Спасибо-Фатеева, О. Р. Кібенко, О. А. Воловик, О. М. Переверзев та ін. Разом з тим, за умови існування деяких прогалів в регулюванні питань відповідальності та необхідності однакового підходу до застосування відповідальності у корпоративних відносинах, окреслені питання потребують подальшого дослідження.

Основна ідея правової конструкції корпорацій полягає у відокремленні власності від управління [1, с. 304]. Беручи участь в управлінні справами товариства, його учасники вирішують найважливіші питання його діяльності та визначають основні її напрямки, мають можливість контролювати ефективність використання інвестованих в товариство коштів, можуть визначати напрямки використання прибутків тощо. Все це спрямоване до одного — забезпечення стабільного та прибуткового функціонування товариства. Корпоративне управління базується на способах та засобах, що, в першу чергу, визначають формування та функціонування організаційної структури корпорації, а також права та обов'язки самих суб'єктів корпоративного права та створених ними органів корпорації, основні принципи діяльності яких визначаються законодавством України [2, с. 11]. Але, як правило, учасники приймають рішення в управлінні товариством опосередковано, через участь у загальних зборах. Винятком є повне та командитне товариства, учасники яких ведуть справи товариства та мають представ-

ницькі повноваження. Ст. 122 ЦК України передбачає, що кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам. Згідно зі ст. 136 ЦК України управління діяльністю командитного товариства здійснюється повними учасниками у порядку, встановленому цим Кодексом для повного товариства.

Інший підхід існує щодо відносин представництва юридичної особи. ЦК України встановлює, що особа, яка виступає від імені юридичної особи, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ч. 3 ст. 92). На думку С. В. Артеменко, ознаками органу управління є те, що: це є певна організаційно оформлена частина юридичної особи, представлена або одним, або декількома фізичними особами; утворюється відповідно до порядку, визначеного законом і установчими документами; має певні повноваження, реалізація яких здійснюється в межах власної компетенції; волеутворення і волевиявлення юридичної особи оформлюються за допомогою прийняття спеціальних актів органів юридичної особи, види яких визначаються законодавством; діє в її інтересах [3, с. 57]. Загалом погоджуючись із цією думкою все ж таки зазначимо, що навряд чи юридичну особу можна поділити на частини.

В об'єктивному значенні «право представництва» трактується як правовий інститут, тобто як сукупність правових норм, що регулюють діяльність однієї особи (представника) від імені іншої особи, яку представник представляє. У суб'єктивному значенні «право представництва» є юридичною можливістю для представника діяти від імені особи, яку він представляє з безпосередніми юридичними наслідками для останньої. «Право представництва» (або «право на представництво») у суб'єктивному значенні ззовні виступає як повноваження представника діяти від імені особи, яку він представляє [4, с. 4].

В літературі існують різні думки щодо правової природи відносин, які виникають між органами управління та юридичною особою. Суть цієї суперечки в тому, чи виникають відносини представництва між органами управління та юридичною особою.

Прихильники однієї позиції вважають, що при формуванні та вираженні волі юридичної особи у відношенні третіх осіб неминуче виникають відносини, подібні представництву. Але в даному випадку ніякого представництва немає, оскільки управляючий є особою, яка включена до органу юридичної особи. Орган юридичної особи сам по собі правосуб'єктності не має, а тому і не є суб'єктом будь-яких правовідносин, у тому числі і пов'язаних із представництвом (В. В. Долінська, С. В. Михайлов). Цієї ж думки притримується і І. О. Гелецька, яка вважає, що юридична особа здійснює свою діяльність через органи юридичної особи шляхом виконання таких функцій окремими працівниками юридичної особи або іншими фізичними та юридичними особами, які фактично і є представниками [5, с. 7].

Представник протилежної точки зору С. Г. Керимов робить висновок, що орган юридичної особи є її законним представником, підставами ви-

никнення повноважень якого можуть бути: 1) безпосередній припис закону; 2) вказівки установчих документів; 3) членство в юридичній особі; 4) інші обставини, передбачені законом [4, с. 15–16].

З цією позицією можна погодитись, оскільки законодавець не завжди ототожнює дії представницьких органів управління та самої юридичної особи.

По-перше, юридична особа може обмежити повноваження органу управління. Так, ч. 3 ст. 92 ЦК України встановлює, що у відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичного значення, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

По-друге, якщо сприйняти концепцію відсутності представницьких відносин, то є неможливим покладення на органи управління відповідальності за порушення своїх обов'язків щодо представництва юридичної особи.

Норма ст. 99 ЦК України встановлює, що загальні збори товариства своїм рішенням створюють виконавчий орган та встановлюють його компетенцію і склад. Як бачимо, кодекс не встановив жорстке правило стосовно того, що виконавчий орган товариства і є органом юридичної особи, який її представляє. Але і ЦК, і інші закони України встановлюють, що виконавчий орган товариства є представницьким органом таких юридичних осіб, як акціонерне товариство (ст. 161 ЦК), кредитних спілок (ст. 16 Закону «Про кредитні спілки»), кооперативів (ст. 16 Закону «Про кооперацію») та ін.

Стаття 99 ЦК передбачає існування як колегіального, так і одноособового органу управління. Тому виникає питання щодо процесу представництва юридичної особи колегіальним органом управління, оскільки деякі законодавчі акти прямо вказують на те, що юридичну особу представляє саме виконавчий орган, не розрізняючи чи є він одноособовим, чи є колегіальним.

Виконавчий орган акціонерного товариства може бути колегіальним (правління, дирекція) чи одноособовим (директор, генеральний директор). Він діє від імені товариства. Аналогічні підходи має і Закон «Про кооперацію». Відповідно до ст. 16 Закону виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова, повноваження якого визначаються статутом кооперативу.

Ширшу позицію займає Закон «Про банки та банківську діяльність». Відповідно до ст. 40 Закону Правління (рада директорів) банку є виконавчим органом банку, здійснює управління поточною діяльністю банку, формування фондів, необхідних для статутної діяльності банку, та несе відповідальність за ефективність його роботи згідно з принципами та порядком, встановленими статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників і спостережної ради банку.

Існування таких різних позицій у законодавстві навряд чи можна назвати правильним. Сама робота правління, як правило, здійснюється на засіданнях. Так, ст. 59 Закону «Про акціонерні товариства» встановлює,

що на засіданні колегіального виконавчого органу ведеться протокол, який підписується головуючим. Голова колегіального виконавчого органу має право без довіреності діяти від імені товариства відповідно до рішень колегіального виконавчого органу, в тому числі представляти інтереси товариства, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства.

Частина 3 ст. 92 ЦК України встановлює, що орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язаний діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень.

Обов'язки діяти в інтересах товариства (концепція «лояльності») та добросовісно і розумно (концепція «належної міри дбайливості») засновані на правовій доктрині США і Великої Британії, згідно з якою директори є довіреними особами компаній. Зазначені концепції також успішно сприйняті країнами континентальної правової системи шляхом запровадження до законодавства правил (стандартів) поведінки посадових осіб та відповідальності за їх порушення. Концепція «лояльності», яка має розв'язувати конфлікт економічних інтересів посадових осіб органів управління з інтересами компанії, потребує визначеності останніх.

Частина 4 ст. 92 ЦК України встановлює, що у випадку, коли члени органу юридичної особи та інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі. Отже, умовою відповідальності членів органів юридичної особи та інших осіб є те, що ними можуть бути лише ті особи, які відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи.

Значна кількість дослідників, до сфери інтересів яких входить дослідження проблем відповідальності органів юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність, зазначають, що такий орган, як наглядова рада, не є ефективним інструментом в управлінні компаніями (О. Р. Кібенко, О. Блюмхардт). З такою думкою навряд чи можна погодитися. Україна повинна відмовитися від міфу про наглядову раду як «стратегічного керівника» і «захисника» інтересів товариства та його акціонерів від несумлінних дій правління, оскільки вітчизняні наглядові ради захищають інтереси контролюючого акціонера (акціонерів) і є абсолютно байдужими до міноритаріїв [6, с. 381].

Європейський досвід показує, що інститут наглядової ради не виконує покладених на нього завдань і не є дуже популярним у країнах, які надають своїм товариствам можливість обрати між однорівневою та дворівневою моделями корпоративного управління.

Основними засобами забезпечення чесної й добросовісної поведінки директорів компаній у Великій Британії є: 1) законодавче закріплення переліку обов'язків директорів перед компанією і притягнення їх до цивільної відповідальності у разі порушення обов'язків; 2) встановлення заборони для

директорів і пов'язаних з ними осіб щодо вчинення певних дій; 3) наділення акціонерів і державного секретаря Департаменту торгівлі та промисловості правом подавати похідні позови проти директорів компанії (для захисту її інтересів) або вимагати ліквідації компанії у передбачених законом випадках; 4) можливість притягнення директорів до субсидіарної відповідальності за боргами компанії у випадках, визначених законом; 5) наділення учасників компанії правом вимагати проведення адміністративних перевірок стосовно дотримання вимог корпоративного законодавства; 6) можливість дискваліфікації директорів (заборони виконувати функції директора протягом встановленого судом строку); 7) встановлення широкого переліку корпоративних правопорушень з боку директорів, що кваліфікуються як кримінальні злочини (більше 160 окремих складів) [7, с. 24].

Такий підхід характерний і для інших європейських держав, законодавство яких розвивається з врахуванням уніфікації його між собою [8, с. 179–185].

Наглядова рада є органом, що представляє інтереси акціонерів, і тому вона повинна забезпечувати реалізацію та захист прав акціонерів. У ч. 1 ст. 160 ЦК закріплено, що наглядова рада АТ здійснює контроль за діяльністю його виконавчого органу та захист прав акціонерів товариства. У ч. 2 цієї статті зазначено, що статутом АТ і законом має встановлюватися виключна компетенція наглядової ради. Наглядова рада підготовляє порядок денний, приймає рішення про дату проведення загальних зборів та включення пропозицій до порядку денного тощо (ч. 2 ст. 52). У принципах корпоративного управління визначаються основні функції, які має виконувати наглядова рада. Зокрема зазначається, що у процесі загального керівництва наглядова рада визначає основну мету діяльності товариства, а також ухвалює стратегію для її досягнення та повинна здійснювати постійну перевірку її ефективності.

Таким чином, представницький орган виконує тільки рішення наглядової ради. Рада (спостережна, наглядова) в інших видах юридичних осіб вирішує широке коло питань. Відповідно до ст. 15 Закону «Про кредитні спілки» до компетенції спостережної ради кредитної спілки належить: затвердження положень про порядок надання послуг, передбачених цим Законом та статутом кредитної спілки, членам кредитної спілки; встановлення видів кредитів, що надаються кредитною спілкою; визначення порядку прийняття рішень про придбання та продаж майна кредитної спілки, використання тимчасово вільних коштів; затвердження кошторису та штатного розпису кредитної спілки.

З метою забезпечення ефективного управління товариством необхідно створити збалансований механізм прийняття рішень в межах встановлених законодавством та локальними актами товариства повноважень органу, поточного контролю за їх виконанням та відповідальності у випадку порушень, що призвели до настання збитків товариства. Досягнути цієї мети можливо за умови детального врегулювання локальними нормативними актами передбачених законом положень щодо формування та функціонування окремих органів юридичної особи, що здійснюють її діяльність.

Література

1. Основы германского и международного экономического права : учебн. пособие / Х. Й. Шмидт-Тренц, Ю. Плате, М. Пашке и др. — СПб. : Изд. Дом СПбГУ; Изд-во юрид. ф-та СПбГУ, 2007. — 736 с.
2. Глузь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н. С. Глузь. — К., 2000. — 23 с.
3. Артеменко С. В. Цивільно-правові проблеми управління акціонерним товариством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. — К., 2004. — 195 с.
4. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С. Г. Керимов. — К., 2006. — 19 с.
5. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І. О. Гелецька. — К., 2005. — 24 с.
6. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. — Х. : Право, 2007. — 500 с.
7. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 / О. Р. Кібенко. — Х., 2006. — 40 с.
8. Яценко І. С. Корпоративне право Республіки Польща (Основні положення): Науково-практичний посібник / І. С. Яценко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 232 с.

О. М. Молякво

Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины
ул. Трехсвятительская, 4, Киев, 01601, Украина

ПРОБЛЕМЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОБЩЕСТВ

Резюме

Статья посвящена проблемам нормативного урегулирования ответственности органов хозяйственных обществ. На основании анализа законодательства и типовых форм локальных актов автор осуществляет исследование общих подходов к реализации ответственности органов управления в хозяйственных обществах по законодательству Украины.

Ключевые слова: гражданское право, ответственность, корпоративное право, орган управления.

O. M. Moliavko

V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Triokhsviatytelska, 4, Kyiv, 01601, Ukraine

**PROBLEMS OF MANAGEMENT OF BUSINESS ENTITIES
RESPONSIBILITY**

Summary

The article is devoted to issues of legal regulation of company's regulatory body's responsibility. Due to analysis of legislation and typical forms of local acts the author explores general approaches to responsibility of the company's regulatory body realization in accordance with Ukrainian legislation.

Key words: civil law, responsibility, company law, regulatory body.